

במזרח התיכון

העולם הערבי אחרי דיוני הליגה

יעקב שמעוני

הערבים הארצישראליים בארצות ערב. גם להחלטה חשובה זו ודאי היו גורמים פנימיים, ועל הכל, לחצם הגובר של רבבות הפליטים השרויים כמעט שלוש שנים אחרי בריחתם מארץ-ישראל ללא אזרחות וללא זכות-עבודה ובחוסר כל בטחון ליום מחר. נוספו על כך הפחד מפני הפיכת מחנות הפליטים למשתלות של קומוניזם, העובדה שחוגים כלכליים וציבוריים שונים בארצות ערב מציאות מחנות הפליטים מפריעה להם מטעם זה או אחר, וכן העובדה שמדינה ערבית אחת, היא עבר-הירדן, דוגלת זה כבר ביישוב הפליטים בתחומיה ואף קולטת פליטים מארצות ערביות אחרות. ובכל זאת, נראה שבעיקרו של דבר אין החלטה מהפכנית זו של הליגה הערבית אלא פרי השפעתן ולחצן של מעצמות המערב, הראות במצבם המופקר של הפליטים סכנה לציביותו של האיזור כולו.

צעד חשוב זה לקראת גישה ריאלית אל בעית הפליטים (ואל בעית ארץ-ישראל) עשוי להיות ראשית מעשה נועז ומהפכני, אך עדיין אינו בגדר מעשה כזה כשהוא לעצמו, שהרי יתכן כי בסופו של דבר יגבר היסוד הטכסיסיהפגנתי על יסוד התמורה האמתית. החלטת הליגה מטעימה, עם הדברים על יישוב הפליטים בארצות ערב, שאין היא מוותרת על זכותם של הפליטים לשוב ל"ביתם", היינו ליש-ראל. אפשר שאין כאן אלא תשלום מס למליצה מקובלת. אך יתכן שההסתייגות היא עיקר והדיבור על יישוב הפליטים אינו אלא טכסיס לסתום טענור תיהן של מעצמות המערב. מכל מקום, הניחו כאן קברניטי ערב פתח לפירושים ולטכסיסים, ורק מעשיהם בעתיד הקרוב יוכיחו כוונתם האמתית. והרי אחד הדוברים של הליגה, למשל, הארץ-ישראלי אחמד שוקיירי, המשמש עתה סגן לעזאם, כבר הצהיר שהחלטת הליגה נתפרשה שלא כדין ושאינן מדינות ערב חושבות ליישב אלא אותם הפליטים המסרבים לשוב ל"ביתם"...

הוסף על אלה את הקשיים המעשיים העצומים — בעית הקרקעות שהממשלות הערביות חייבות להקצות; בעית המימון שייתבע בלי ספק מאת האו"ם

הליגה הערבית שהיתה חשובה כמתה זה שנתים-שלוש, היתה לה עדנה. ודאי יש חלק בכך לרחשי האחדות ההיוליים שבקרב עמי ערב. אך הנסיון מלמדנו שאין בהם כדי להתגבר על גורמי הפירוד שבאינטרסים המיוחדים, ואף המנוגדים, של מדינות ערב השונות, אם אין גורם חיצוני רבי-השפעה מסייעם. גם הפעם, כבשנים קודמות, יותר משנתעוררה הליגה, עוררה מאמצייהן הקדחתניים של מעצמות המערב לגבש במזרח התיכון חזית מלוכדת בפני הסכנה הסובייטית, חיפושיהן הנמרצים אחר ידידים בטוחים, ועמדות של כוח" בחלק זה של העולם, בצירוף לשאיפתן המתמדת לציביותו של האיזור, חזרו והגבירו את תמיכתן של מעצמות המערב בקיור מה של הליגה הערבית. אלא שהפעם נתלוותה לתמיכה תביעה תקיפה יותר מלשעבר. למעצמות המערב אין צורך בליגה ערבית אדישה ופוסחת על שתי סעיפים, ואין צריך לומר בליגה עוינת או עוינת-למחצה. תמיכתן מותנית בהכרעה פרו-מערבית ברורה של מדינות ערב, אם כי לא תמיד ברור מהתנהגותם של מדינות המערב אם הכרעה פרו-מערבית זו של הערבים היא תנאי קודם לתמיכת המערב או שהיא נחשבת למטר רה שלמענה ניתנת תמיכה זו מראש ועל כל פנים. צורך זה, מכל מקום, בהכרעה ערבית מהירה ובהירה לטובת המערב הובלט דוקא בחדשים האחרונים, משראו כמה מדינות ערביות, ומצרים בראשן, היתר לעצמן לנקוט עמדה נייטראלית או נייטראלית-למחצה בכמה נקודות, "עדינות", כגון פרשת קוריאת וסין.

מושבה האחרון של הליגה הערבית — תחלה, של ועדתה המדינית, ואחר-כך של מועצתה — זכה הפעם לתשומת-לב מיוחדת, לא רק משום עצם התעוררותה של הליגה הערבית, אלא בעיקר משום המאבק המתנהל בקרב העולם הערבי בין תומכי המערב ובין חסידי הניטראליות. אכן במושב זה של הליגה נחשפו רוב הבעיות המדיניות שבהן מתלבט עתה העולם הערבי.

החלטה אחת, לפחות, נתקבלה במושב הליגה, שיש בה משום שינוי מן המקובל במליצה הערבית המדינית, היא ההחלטה המחייבת את יישובם של פליטי

מעלה ולא מוריד לגבי בעית ההתפשטות ההאשמית. יתכן, כמובן, שעיקר הכוונה היא להבטיח בזאת יעיל לית יתר בתיאום בין הצבאות הערביים השונים — בעיקר על סמך הלקח המר של מלחמת ארץ-ישראל, אם כי ההנחה שגוף מיעץ מעין זה עשוי להועיל בענין התלוי בגורמים יסודיים הרבה יותר תמימה היא אולי מדי. קרוב יותר להניח, שעל ידי וועדת ראשי המטות אומרת עיראק למנוע את השתלטותה של מצרים על המכשיר הצבאי הכל-ערבי, אשר לאמנת הבטחון עצמה, הטענה עתה אי-

שורן של שש המדינות שחתמו עליה, הרי חשיבותה העיקרית אינה בעצם יצירתו של מכשיר שיתוף צבאי. באמנת הליגה נאמר בפירוש (בפרק 6) כי „במקרה של התקפה, או של איום בהתקפה... על אחת המדינות החברות (בליגה)... תחליט המועצה על האמצעים הדרושים להדיפת ההתקפה“. אכן נקבעים עתה ביתר בהירות ובצורה מחייבת יותר „האמצעים הדרושים“. אך עיקר החידוש באמנת הבטחון נעוץ בנקודה של נוהל דוקא — ודומה שרוב הפרשנים לא הבחינו בו כראוי. אמנת הליגה הערבית קובעת כי ההחלטות שנתקבלו ברוב דעות (ולא פה אחד) מחייבות רק את המדינות שהצביעו בעדן, או לשון אחרת: החלטות הליגה אינן מחייבות. ואילו לפי אמנת הבטחון החדשה, הרי החלטותיה של מועצת ההגנה העליונה, מתקבלות ברוב של שני שלישים ומחייבות את כל המדינות החתומות על האמנה. הדבר המשתמע משינוי „טכני“ ברור עד שאין צורך להסבירו. לא מקרה הוא שאת מהצעות ה„תיקון“ שהגישה עבר-הירדן, בתנאי לחתימה על אמנת הבטחון, נוגעת בנקודה זו דוקא. עבר-הירדן דרשה שהחלטות מועצת ההגנה תהיינה מחייבות רק במקרה ובמידה שתסכים להן המדינה החייבת בהגר שמתן, היינו, במלים אחרות, שנוהל הליגה הערבית בחינת גוף רופף ובלתי-מחייב, יהיה חל גם על אמנת הבטחון הקיבוצי.

אם הכפירה בעיקר חידושה של אמנת הבטחון מובנת וטבעית לגבי עבר-הירדן, המתנגדת לאמנה זו והנמנעת מלחתום עליה, הרי מורה יותר וחשוב, יותר היא העובדה שגם עיראק, על אף קבלת תיקוניה ועל אף חתימתה על האמנה, לא השלימה עדיין עם תוכנה זה העיקרי. לפי ידיעה ששודרה ברדיו בגדאד ולא הועתקה אף באחד משופרות הפירסום הערביים והעולמיים, הגיש ראש המשלחת העיראקית, לאחר חתימת האמנה, הסתייגות לאמור כי גם החלטותיה של מועצת ההגנה צריכות לחייב רק את המדינות שהצביעו בעדן.

ניכר, איפוא, שאמנת הבטחון הקיבוצי עיקר כוחו

וארצות-הברית — והלא דרושים לכך סכומים עצומים וספק אם יגויסו; כל מכלול הבעיות הסוציאליות, הטכניות, הכלכליות שיעמדו בפני מפעל קולוניאלי-טורי רב-ממדים זה, שאין לערבים כל הכשרה ונסיון מעשי בהן — וראית מה רבים המכשולים האורבים להחלטה זו, אפילו יהיה ברצונן של מדינות ערב להגשימה, ומה קל יהיה להן שלא להגשימה אם אין לכן נוטה לזאת.

ב.

עוד החלטה אחת שנתקבלה בכינוס הליגה ויש בה משום שינוי או תזוזה, היא קבלת התיקון העיראקי ל„אמנת הבטחון הקיבוצי“ שבין מדינות ערב. כידוע נתאשרה אמנה זו באפריל 1950 על ידי חמש מדינות ערביות ונחתמה בינוי, ועיראק ועבר-הירדן לא הצטרפו אליה (האמנה עדיין לא נכנסה לתקפה, שכן עדיין לא נעשו הצעדים הדרושים לאישורה הסופי על ידי המדינות החתומות עליה). עם קבלת התיקון העיראקי חתמה עתה גם ממשלת עיראק על האמנה. עבר-הירדן עומדת במריה — אם כי גם בעמדתה חלה תזוזת-מה: לפני שנה הסתפקה באי-ייתומה, ואילו הפעם הביעה התנגדותה לאמנה בצורת זיקונים שסיכום להתקבל קלוש ביותר. התיקון העיראקי שהוכנס עתה לנוסח האמנה, נוגע רק למבנה הארגוני של גופי האמנה: בין הוועדה הצבאית-המקצועית ובין מועצת ההגנה העליונה, המורכבת משרי החוץ וההגנה של מדינות האמנה, שני גופים שתפקידם ומהותם נקבעים בנוסח המקורי של האמנה, יוקם גוף נוסף: ועדת ראשי המטות, שתפקידה העיקרי יהיה לקשר בין שני הגופים הנזכרים. האמת ניתנה להאמר: קשה לעמוד על משמעותו המדינית האמתית של תיקון זה, ביחוד נוכח החשיבות שממלת עיראק ושאר קברניטי ערב מייחסים לו. בשעתו נסתבר שכוונתה העיקרית של מצרים בהמצאת אמנת-הבטחון היתה לקשור את ידי הממלכות ההאשמיות ולמנוע את התפשטותן הטריטוריאלית על חשבון סוריה העצמאית. אך גם עיון מדוקדק בנוסח האמנה לא יגלה בה שום סעיף שימנע התפשטות האשמית כזו, אם תיעשה בה „הסכמתו“ של העם הסורי (והרי התפשטות אלימה, הפוגעת בעצמאות מדינה חברה בליגה, „אסורה“ ממילא, לפי אמנת הליגה הערבית). כוונת העיראקים היתה, כך נסתבר, למנוע סייגים שיכבלו ידיהם ויחסמו דרכם אל הרחבת הממלכה ההאשמית, ועם זה להעניק לאמנת הבטחון אופי מחייב יותר. והרי עיראק מרגישה שהיא נתונה בסכנת התקפה מבחוץ (התקפה סוואטית למשל) יותר ממדינות ערביות אחרות. ברור שהתיקון העיראקי לא

ד.

יותר מכלל הסעיפים שבסדר-יומה של מועצת הליגה, נתרכזה, כמובן, ההתעניינות בעמדתן של מדינות ערב במדיניות הבין-לאומית, בין הגוש המערבי ובין הגוש הסוואטריהסיני. בעיה זו החמירה, כידוע, משהצביעו בפרשת קוריאה וסין באו"ם, משנתגלתה נטיה בולטת לנייטרליות או לאי-הזדהות בכמה מדינות ערביות, וביחוד במצרים. הערבים, וביחוד המצרים, היו פעילים למדי, כידוע, בקבוצת המדינות ה"אסיאתית-הערבית" באומות המאוחדות. רוב הפרשנים סברו שהכוחות בעולם הערבי ייערכו לפי קו זה: עיראק, עבר-הירדן (שאיננה חברה באו"ם) והלבנון (ולדעת הרוב, גם סוריה) ימליצו על עמדה פרומערבית גלויה; ואילו מצרים ותימן, ובמידת מה גם ערב הסעודית, יגנו על קו של נייטרליות.

חלוקה זו של העולם הערבי יש בה הרבה מן האמת, ואמנם הוכחה ונתבלטה בכמה וכמה הופעות והצבעות בינלאומיות, לפני כינוס הליגה ולאחריו. אף על פי כן אין לקבל הגדרה זו אלא בסייגים אחדים. אשר לגוש ה"פרומערבי" שבקרב מדינות ערב, הרי ניכר בתוכו מרחק רב בין הממשלות המדברות על הצטרפות למחנה הערבי, ובין דעת הקהל המבוטאת בעתונות ובפרלמנט, לרבות האופוזיציה האוהדת ביותר את העמדה המצרית, הדוגלת בנייטרליות ומוקיעה את עמדתה הפרומערבית של הממשלה (המדובר לאו דוקא באופוזיציה הקומוניסטית שבמחתרת, שעמדתה ידועה, אלא גם בחוגי ארץ פוזיציה "ימנית", קיצונית או ליבראלית). חזיון זה בולט פחות בלבנון, שם הפכה הנטיה הפרומערבית לנחלת הכלל יותר מבשאר ארצות ערב, והוא בולט ביותר בעיראק; אפילו בעבר-הירדן, ששליטה הסכסוך בין מדינות-פרלאמנטריות ללא אופוזיציה, הרי לכת ומתגבשת אופוזיציה כזו — רוב בנינה תושבי ארץ-ישראל לשעבר — ועיקר התקפתה את עבדאללה וממשלתו היא בתחום מדיניותם הפרובריטית והפרומערבית הגלויה. גם הממשלות הפרומערביות מחוץ-בית, איפוא, להתחשב בדעת הקהל המתנגדת שבארצן ואינן מתירות לעצמן ביטוי נועז של עמדתן הפרומערבית. דובריהן נוהגים, איפוא, לפי הנוהג הערבי, לפרסם הצהרה היום ושינוי-גירסה למחרתו, הודעה והכחשה, גילוי-דעת פרומערבי והסתייגות נייטרלית. וכך נהגו גם בימי כינוס הליגה עצמו.

ברם, גם למחנה המצרי הנייטרליסטי אין עמדה ברורה ונועזת. לא זו בלבד שמשקיפים רבים סבורים בבטחון כי גם הצהרות מצריות תקיפות על נייטרליות והצבעות אנטי-אמריקניות ברורות באו"ם אינן פוגעות בעמדה הפרומערבית היסודית וה"אמי"

נתה היא הפגנת האחדות והכוננות הצבאית הפאן-ערבית כלפי חוץ. במציאות אין האמנה מחוללת בשעה זו שינוי ניכר. עדיין אין החוזה מקיף את העולם הערבי, שכן חסרה ממנו החוליה החשובה של עבר-הירדן, החשובה מבחינה צבאית, מדינית וגיאוגרפית כאחת. וגם לאחר הצטרפותה של עיראק עדיין אין זו מקבלת את החידוש החוקתי העיקרי שנתחדש בה, וממילא אין פעולתה היעילה מובטחת איפוא.

ג.

מועצת הליגה התרחקה הפעם מאותן הבעיות הפנימיות, השנויות במחלוקת בין מדינות ערב, והי-עלולות ל"פוצץ" את אחדותן. בראש הבעיות האלו, כידוע, סירובן של מדינות ערב להכיר בסיפוח החלקים הכבושים של ארץ-ישראל לעבר-הירדן, תבי-עתן שזו תודה בארעיות הסיפוח ("עד לפתרון הסופי של בעית ארץ-ישראל"), וסירובו המוחלט של המלך עבדאללה אף לדון בתביעה זו. לפי הדין צריכה היתה בעיה זו לעמוד בראש סדר-היום של הליגה, שהרי מצרים הציעה להוציא את עבר-הירדן מן הליגה אם לא תקבל את מרות הליגה בפרשה זו. רק בהשתדלויות השפיעו על ממשלת מצרים לדחות את הדבר עד הכינוס הקרוב של מועצת הליגה — הוא הכינוס שאנו עוסקים בו. והנה סולקה ונדחתה בעיה חמורה זו מניה וביה, בלי קביעת נוהל לעתיד. אמנם, מבחינת הויכוח הפוליטי נגזרה הבעיה ואפשר שעוד יוגף שוטה על ראש עבדאללה בשעת-כיושר, אך מבחינה מדינית מעשית פירוש ההסרה מעל סדר היום הוא שאין כיום בליגה עוררין על שלטונו של עבדאללה בירושלים העתיקה, בשכם ובחברון.

את זכות ההצלחה הזאת בשכנוע המצרים ובסילוק הבעיה המסוכנת הזאת תבע לעצמו נורי סעיד, ראש ממשלת עיראק. ונתגלה כאן שוב, עד היכן אין לסמוך על פירסומיהם ופרשנותם של הערבים. כשביקר נורי סעיד ברבת-עמון ערב כינוס הליגה, הודיעו כל צנורות הפרסום הערביים כי נורי ועבדאללה הגיעו לידי "הסכם מלא" ב"כל בעיות המדיניות הערביות". חוץ מבעית הסיפוח, שבה קרוב נורי סעיד יותר להשקפה המצרית. ההיפך ממש נתברר עם כינוס הליגה. בבעיות הבין-ערביות והכלליות לא היה כל תיאום ושיתוף פעולה בין עיראק לעבר-הירדן — עיראק, למשל, חתמה על אמנת הבטחון הקיבוצי, בעוד שעבר-הירדן סירבה לעשות כן; ואילו בבעית הסיפוח, שבה נחלקו, כביכול, הדעות בין רבת-עמון לבגדאד, ייצג נורי סעיד בהצלחה ובתוקף את נקודת-ההשקפה הירדנית והכתירה בנצחון חשוב...

המערבי — עלידי עיראק, עבר־הירדן ולבנון, והנניס־ראליסטיה „אסיאטי” — עלידי מצרים, סוריה, סעודיה ותימן. ואף זו: אותה סתירה המפלגת את העולם הערבי כגוש, חוצה גם את לבה המדיני של כל אחת ממדינות ערב; מצרים, למשל, יכולה לנקוט באו"ם עמדה פרו־סינית ו„אסיאטית” עד כדי הימנעות מהצבעה על ההצעה האמריקנית, ולהודיע שבועיים אחר כך רשמית לשגריר הסיני־הלאומני כי מצרים מוסיפה לתמוך בסין של צ'אן קאי־שק... על פני הרקע המורכב הזה יש משקל מיוחד לדבריו של אדם כמק־גי, המישנה לשר־החוץ האמריקני, שהכריז, לאחר ששמע את צירי ארצות־הברית במזרח התיכון, כי מעצמות המערב בטוחות שמדינות ערב תצטרפנה אליהן בסופו של דבר. וקרוב לשער שהוא וחבריו שמעו מפי הערבים דברים ברורים יותר משבחרו אלה להודיעם לציבור שבארצותיהם.

תית” של מצרים וגרורותיה, וכי בשעת מבחן ומשבר אין כל ספק בהצטרפותה של מצרים למחנה המערבי; כי אפילו ההצהרות הנסייטראליסטיות עצמן רובן אינן מצטיינות בתקיפות ובבהירות יתרה. ברוב גילויי הדעת המצריים אתה מוצא נימה טכסיטית של מיקוח, כאילו נאמר בהם: אם לא תמלאו את דרישותינו, נהיה נייטראליים; אך אם תשלמו את המחיר, נהיה מוכנים לדון על הצטרפותנו אליכם.

הואיל וכך אין תימה כי הליגה לא פירסמה — וכפי הנראה: לא קיבלה — החלטות ברורות על עמדתו הבין־לאומית של העולם הערבי. שהרי אף אחד משני הזרמים שבליגה, וביחוד הזרם המצרי־הנסייטראליסטי, לא גיבש עמדה שאינה משתמעת לשני פנים ולא היה מעונין לפרסם דברים בוטים. ולאמתו של דבר, לא מן הנמנע הוא כי „פילוג” זה איננו למורת רוחם של מנהיגי ערב, שכן בעזרתו ניתנת לגוש הערבי דריסת־רגל בשני המחנות:

על מ. עהרנפרייז

מרדכי עהרנפרייז הוא ציוני קולטורי וסופר מערבי; ובכוח שני הדברים האלה כתב ודיבר יותר ממה שכתב רצח באלה... הוא רצה בהקמת ספרות חיה בת הרחב מערבי. יהיו בני־אדם שלנו עברים; אבל יהיו אנשים, אנשים הולכים בקומה זקופה; לא כאורחים יהיו, כי אם כאורחים בספר ובכל דבר המשותף לעמים הנאורים על ידי הספר. יש עמים חשובים ויש עמים נאורים; עמנו צריך להיות נאור, צריך הוא להיות עם תרבותי — בבהירות המחשבה וכשרון המחשבה. הן לא רב הוא, אשר ידרוש מכם, מה אתם מסרבים ותמהים?...

תחיה ופדות, חירות המחשבה וחירות העם מסבלותיו עד עתה. „תחיה!” שם זה קראנו אז להוצאה ספרותית חדשה, למהלך החדש ולדרך החדש, שאמרנו אז להתחיל. עהרנפרייז כתב את תכניתה בדברי להבים, כיד עטו הרם; ואחתום עליה שמי גם אני, כי חברים אנו אז ודרך אחת לשנינו...

עולמו של הסופר עהרנפרייז באשר יצר הוא אינו חדש ואינו גם רחב; אבל יש בו איזה שכלול וסדר וחפץ ניכר לסידור הדיבור... אין כאן מחשבה חדשה, וגם לא היקף מחשבתי רחב בנוי על רגש יסודי, לבבי; אבל יש כאן תרועה ספרותית. מה שסטוארט מיל היה לאחד העם בימי לימודו — היה בראנדס לעהרנפרייז... ועהרנפרייז בן־בנו של בראנדס ומכהן בהיכל הספרות העברית אינו תר אלא אחר שער אחד — הכניסה אל המערב! תהיה ספרותנו אבר מהשכלת המערב וחלון של ספרות המערב...

הוא האמין בכוח החדש ובשמים החדשים; האמין בהתקדמות, האמין בהתעוררות, האמין בחיים הנועדים לצאת ממחבואם, והאמין במלאכות חלוצי־הספרות. הוא הלא אחד מחלוציה, מבונה וקנוראיה.